

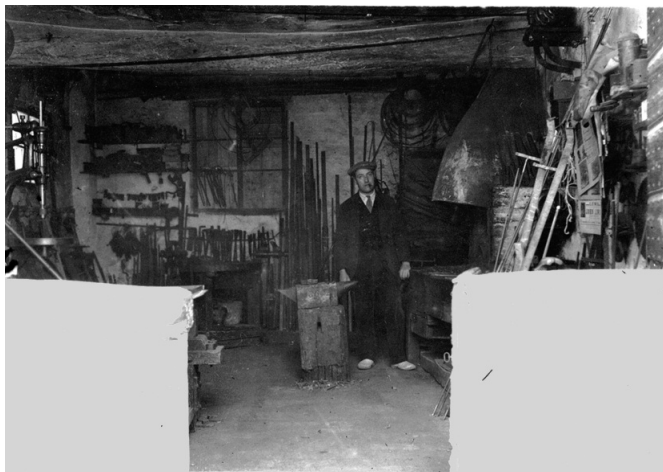
Claroscurs d'una indústria pirenaica: la fàbrica d'armes de Ripoll davant les fronteres modernes

Jordi Mascarella i Rovira, professor de filologia catalana a la facultat de Lletres de la Universitat de Girona

La fabricació d'armes de foc lleugeres entre els segles XVI i XIX va singularitzar la vila de Ripoll. Els productes que subsisteixen d'aquesta activitat (pedrenyals, pistoles, escopetes, arcabussos, fusells...), elevats a la categoria de *peces*, es conserven dispersos en diferents museus i col·leccions; però sobre el terreny a penes queden vestigis físics d'aquella antiga producció, i només es poden reconèixer com a tals amb dificultat. La tasca de recerca i estudi que es va dur a terme al llarg del segle XX va ser el motor que va tornar a valorar la indústria i els productes ripollesos. Els fundadors del Museu Folkloric varen ser els primers pels volts de 1915 a cridar l'atenció sobre l'entorn i les obres dels "escopetaires" –així els anomenaven en principi Rossend Serra i Tomàs Raguer–, recollir-ne mostres amb la intenció d'exhibir-les i divulgar-ne la importància. Tomàs Raguer també va començar a aplegar-ne les notícies que apareixien en la documentació que estudiava i classificava. En les primeres fotografies que conservem de l'Arxiu-Museu (1928, encara ubicat a la sagristia gran de l'església de Sant Pere) ja s'hi pot veure un racó amb armes, embrió d'allò que amb el temps arribaria a ser una de les principals seccions de la institució.¹

Uns anys abans, el 16 d'agost de 1900, General Ginestà i Punset, publicista ripollès emigrat a Barcelona, havia recordat l'antiga indústria en el número 10 de la revista *Catalunya Artística*. A cavall del costumisme i del folklore literari, mig testimoni i mig recreació, Ginestà es proposa donar significat al proverbi *fer com el canó de Ripoll, que tira sense engaltar*, i aprofita per parlar del darrer armer ripollès, que ell identifica en l'Anfruns àlies *l'Aiet*, la botiga o obrador del qual situa al carrer dels Valls. No gaire lluny, a la cantonada del carrer de sant Jaume amb el del Forn, en els baixos d'una casa coneguda per *ca Laiet*, hi va haver un taller de serralleria regentat per la família Anfruns que hem aconseguit fins a la segona meitat del segle XX.

Botiga del serraller Anfruns, cap a l'any 1930 (ACRI)

Encara més endavant, sembla que el 1919, el folklorista Joan Amades va recollir de mossèn Josep Planes, natural de Ripoll, una cançó que traeix una confusió de noms i d'activitats molt pròpia de l'esllanguiment de la indústria (indico entre claudàtors els canvis que proposo en l'edició original):

Adéu, vila de Ripoll, entremig de dues aigües!
La meitat són traginers, l'altra meitat clavetaires.
Alguns n'hi ha que fan d'armers[:] panyedors [panyeters] i canonaires[;]
d]'altres fan d'e[n]cepadors, que són com a fustejaires[.]
Gent de ferro i de fornall que són atrevits fargaires.²

La recerca documental, històrica i tècnica va culminar en les obres d'Eudald Graells *La indústria dels claus a Ripoll: contribució a l'estudi de la farga catalana* (1972, reimprès el 1984), *Les armes de foc de Ripoll* (1974 i 1983) i *Els orígens industrials de Catalunya* (1990). El nou Museu Etnogràfic de Ripoll, actualització de l'Arxiu-Museu de Sant Pere, exhibeix la col·lecció pública més notable d'exemplars ripollesos i ha organitzat actes de divulgació monogràfica com l'exposició de l'abril de 2003 a Girona, en la qual es volia conciliar la valoració funcional i l'estètica.³

Establiment i desenvolupament de la fabricació d'armes

No és aquest el lloc per comentar i revisar els tòpics que explicarien com i per què Ripoll va ser el principal centre armer i de transformació siderúrgica de Catalunya a l'època moderna. Aquests temes han estat tractats i repetits en les obres mencionades anteriorment i en multitud d'altres estudis. Enumerem-los doncs sense entrar a analitzar-los:

- la relativa proximitat de les fargues, que proporcionaven la matèria primera, això és les diferents qualitats de ferro metàl·lic que s'utilitzaven en els components de l'arma;
- la presència de boscos, que facilitaven l'elaboració de carbó vegetal;
- l'existència d'una mà d'obra qualificada, amb una notable presència i continuïtat d'especialistes que varen constituir nissagues de transmissió de tècniques i coneixements;⁴
- la jurisdicció del monestir de Ripoll, que permetia i aprofitava en el seu territori tant l'ús i l'emplaçament d'obres col·lectives (per exemple, les canalitzacions d'aigua) com l'organització del treball (especialment per via del control del gremi de Sant Eloi).

En aquesta llista de factors prou ben coneguts, podríem afegir-n'hi alguns altres:

- l'afició –i la necessitat– de les armes en el territori. Davant de les repetides disposicions estatals (del rei d'Espanya i dels seus virreis) en el sentit de limitar la fabricació i la tinença d'armes de foc, és evident la resistència del país a obeir-les. El 1616 Francesc de Gilabert advocava per un canvi de legislació, i apel·lava des de la tradicional inclinació dels catalans a les armes fins al dret a l'autodefensa i salvaguarda del territori, en els seus *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña*. En qualsevol cas, com que no es detecta cap minva en la producció ripollesa de l'època, res no priva de suposar que la demanda devia seguir constant.

Els mateixos monjos i oficials del monestir de Ripoll proporcionen una llarga llista d'exemples en l'ús d'aquestes armes, ja fos en l'exercici de les jurisdiccions en què eren competents, ja en la pràctica personal: el 1573, el governador del monestir Jeroni de Pinós, va organitzar una batuda contra Joan Escuder, enemic públic de l'abat. El van abatre la nit de divendres 29 de maig: "li posaren certament / deu pilotes en un punt / dins del cors", segons relata Miquel Pelegrí.⁵ El 1610 i 1611 el monestir és escenari de l'enfrontament entre les faccions de Perot Rocaguinarda (de part de l'abadia) i de Gabriel Torrent de la Goula, àlies *Trucafort* (de part de la vila); en el transcurs d'aquests esdeveniments un sicari va assassinar el notari Vicenç Vasià i es va acusar l'abat d'haver-ho ordenat.⁶ Uns deu anys més tard, el 1624, els abats visitadors de l'orde de sant Benet varen jutjar un monjo de Ripoll, fra Rafel Domènec, inculpat d'haver passejat per la vila armat amb un pedrenyal; el condemnen a l'exili per tres anys al monestir de San Juan de la Peña.⁷ Cap al 1661, fra Francesc de Solanell i de Foix va ser empresonat a Barcelona per haver aparegut amb una pistola (*sclopetum*) contra Pere de Pons i els seus sequaços, que amenaçaven d'agredir fra Lluís de Pons dins el recinte del monestir; també se'l va acusar de rebre a trets l'alguatzer reial.⁸ El 1675 fra Jaume Descatllar va disparar una escopetada que encertà (accidentalment?) a Joan Camprobí, negociant i arrendador del celler del monestir, que seia sota un presseguer dins l'hort de l'abat i que va morir pocs dies després...⁹ En fi, la nòmina d'incidents és llarga, i per valorar cabalment la tinença d'armament entre civils i eclesiàstics encara caldria afegir-hi els nombrosos episodis de bandolerisme, desafiaments, amenaces, delacions i venjances que marquen la vida del Ripollès de l'època.

- A part de les qüestions d'ordre públic, les armes eren reivindicades com a eines de distracció, gaudi o esport. Entre aquests ocupa el primer lloc la cacera (i és doncs coherent

que el text sobre la mort de Joan Escuder esmentat més amunt faci ús de diverses comparacions cinegètiques); però també com a instrument innocu de gresca en els esdeveniments socials que ho permetien, com les *galejades* o *salves* en les entrades dels abats i altres actes públics festius.

- D'altra banda, les agrupacions de gent armada evolucionen cap a unitats amb armament uniforme i homologat al llarg dels segles XVII i XVIII. Les mateixes agrupacions s'aniran *professionalitzant*. Això es va traduir en una producció *en sèrie* de l'armament militar dels diferents cossos de l'exèrcit.

- Finalment, en una tendència complementària a la del punt anterior, les armes eren també indicatiu i signe de l'estatus personal, com es pot induir del preciosisme d'algunes decoracions de pistoles i escopetes dels segles XVI i XVII o, per exemple, de la fabricació a *mida* d'armes per a esquerrans.

Des de ben aviat es pot interpretar, doncs que, tant o més que a la demanda local, aquesta producció artesanal es va orientar a l'exportació. Amb un tèxtil que toca el sostre de negoci comercial al llarg del segle XVI (a diferència de l'activitat manufacturera de centres veïns com Camprodon, Sant Joan de les Abadesses, Bagà o la Pobla de Lillet) i la inflació de la moneda en la primera meitat del segle XVII, la inversió en fargues i en producció d'articles siderúrgics en aquest territori *especialitzat* va constituir un refugi i alhora un estímul per al capital ripollès i forà.¹⁰

En la taba d'imposició de mercaderies de Ripoll de l'any 1636 s'especifica el preu que calia pagar com a impost per comerciar amb els components d'una arma: per pany d'escopeta o arcabús, 2 diners; per pany de pedrenyal, 1 sou 4 diners; per canó solt, 4 diners; per caixa d'encep, 8 diners. I el document conclou: "en tal forma que qualsevulla persona estrangera o de la present vila que per a estrany comprarà una escopeta del tot guarnida pagui per aquella un real, ço és per lo pany un sou, per lo canó quatre diners, per lo cep vuit diners."¹¹ En aquest document ja s'insinua l'organització del treball de la vila, basada en tres especialitzacions de la branca de ferrers i serrallers. L'antic mestre pedrenyaler, que trobem documentat amb aquest nom fins a principis del segle XVII i que s'ocupava tant de la construcció íntegra de l'arma com de l'adob i reparació de les peces, desapareix progressivament en aquestes dates en favor de mestres panyetaires o panyeters, canoners i encepadors. Evidentment, a part de consideracions tècniques de què parlarem tot seguit, aquesta organització no hauria estat possible sense un actor que convoqués prou mestres i els coordinés, tot evitant conflictes amb altres rams de la mateixa confraria (com va passar a Ripoll mateix entre ferrers i clavetaires el 1681). Aquest paper organitzatiu el va assumir el monestir.

Els panyetaires eren els encarregats de fabricar en les respectives botigues el mecanisme de dispar (anomenat *pany*). A Ripoll l'enginy va evolucionar des dels panys de roda (que funcionaven de manera semblant a donar corda a un rellotge) típics de la segona meitat del segle XVI i que sobreviuen fins a les primeres dècades del segle XVII, passant pels de transició fins als més coneguts de miquelet. Cada mestre treballava en el seu obrador o botiga, auxiliat per algun oficial o jove panyetaire i per aprenents, si es donava el cas.¹²

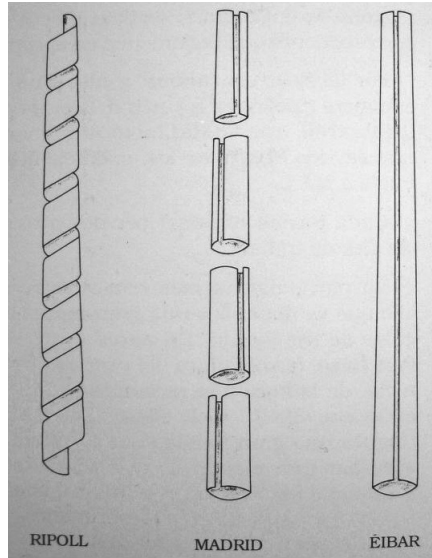
Havia de bregar amb diferents qualitats de ferro i ser capaç d'engalzar elements mecànics de naturalesa i funció diverses; i encara executar-ne l'ornamentació. Pels papers del negociant Francesc Xicoy, l'any 1725 sabem que un mestre o taller podia fabricar pel cap baix una mitjana de dos panys de fusell diaris, al preu d'1 lliura 12 sous cada un.¹³

Un segon especialista va ser el canoner. La seva feina consistia principalment a retòrcer la llata de ferro i soldar-la per formar el cilindre del canó. Segons diversos estudiosos va ser característica de Ripoll la soldadura helicoïdal, tot i que no podem concretar la cronologia d'aquesta aportació.

Les ordinacions del gremi de Sant Eloi, aprovades en temps de Jeroni de Pinós (1583), ja donaven indicacions sobre les garanties de qualitat del canó, la part més delicada de l'arma perquè corria el risc d'esquerdar-se o esclatar. El 1633 el gremi va decidir després de llarga discussió examinar i provar els canons a pes de bala i mitja per evitar accidents i reclamacions; per contra, el 1669 van decidir rebaixar la prova a pes de bala. Aquestes reunions, al·legacions i acords varen tenir lloc en dependències del monestir, davant del procurador de l'abadia, encara que el gremi tenia la seva seu a l'església de Sant Eudald.

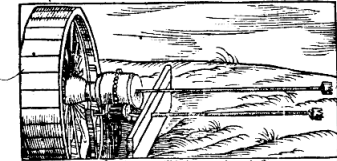
Un equipament singular que s'anomena *torn de barrinar canons* destaca en la producció ripollesa. Aquest aparell es troba documentat per primera vegada el 1632, en un establiment que va concedir el monjo almoiner. Fins llavors els torns usats per polir l'ànima dels canons d'armes lleugeres eren d'acció manual. Tractats tan famosos com el *Pirotechnia* del sienès Vannuccio Biringuccio (mitjan segle XVI), inspirat per la fundició de canons d'artilleria papal, descriu dos torns d'aquesta mena: els moguts amb una roda de mà i els moguts per una roda de grans dimensions dins la qual caminaven una o dues persones.

A Ripoll a partir de 1632 trobem torns similars –de mida menor– moguts per rodes hidràuliques. Els edificis on se situaven s'anomenaven *molí* o *tornall*, situats vora d'un dels canals de la vila: el rec del monestir, el de l'almoina, el de l'arquet i el de Pitalluga. Una roda hidràulica comunicava el moviment rotatori a la tija capçada de ferro dur o acer que s'introduïa en el canó i que polia les parets internes i les rebaves producte de la soldadura. Aquesta innovació proporcionava més velocitat i estalvi de dedicació humana al treball; de fet, al segle XVIII trobem documentats diversos *barrinaires* que s'encarregaven d'aquestes instal·lacions en profit dels canoners. Sembla que els primers torns devien ser de disposició horitzontal,

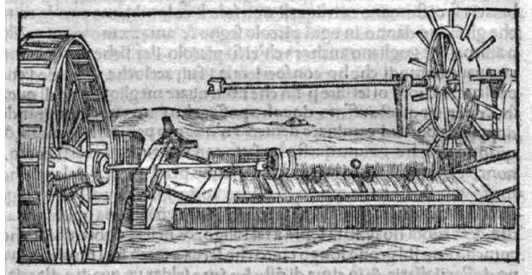

Comparació de tres models diferents de soldadura, segons Eudald Graells

Mais le troue beaucoup plus aggreable la roue double, dans laquelle peut cheminer vn ou deux hommes, que ne fais celle des chariots à canon. Car en vn meisme temps on peut cauer & percer deux canons. Ce qu'est impossible à ceux qui en veulent faire l'epreuue sur la roue des chariots à canon, auxquels on ne peut si aisement accommoder les hommes.

Encores me suis-je trauaillé d'entendre plusieurs moyens & fortes de percer & cauer l'artillerie, laquelle est grandement auantagée lors que quatre hommes viennent à marcher dedans la roue, donnant force au fer d'acier qui a les quatre coings trenchés de faire son operation. Vous assurez de vous auoir declaré tous les moyens que j'ay expérimenté, pour faire percer pieces d'artilleries. Lesquelles estre nettoyyées de toute superfluité, vous ne faudrez à faire tirer deux ou trois fois pour affermer ce- luy qui les fait faire. Et puis apres les ayant eprouuées ne tardez à les faire monter, pour les faire conduire aux lieux ou la necessité le requerra. Et afin que vo' ayez la commodité de le faire plus aisément, ie vous veuï donner le moyen pour faire dresser vos chariots. Lesquels ont coutume d'estre faits avec proportion & mesure, & meismement pour plus d'assurance on doit limiter les maîtres les plus experimētés au fait des chariots. Car pour ce deuoy aucunefois de la congnosse de l'art, on vient à former les roues si debiles qu'il est impossible de pouuoir soustenir la charge. Et si par cas fortuit on les fait trop lourdes & pesantes, on vient

Xilografies de Biringuccio 1 i 2.

Xilografia de dos tornos de *trivellare canoni* que il·lustra el llibre VII, "Il finimento", de *Pirotechnia*, en l'edició de Venècia, 1559.

com els que apareixen en el llibre de Biringuccio; però ja el 1652 es parla de dues disposicions en el que sembla un sol establiment: "lo [torn] dret i lo pla".¹⁴ Malauradament, no n'ha sobreviscut cap testimoni físic; per això sovint els estudiosos s'han inclinat a suposar que tenien rodes planes –com les dels

molins de farina, manegades amb un arbre vertical– del tipus que va representar el diorama de Mestres Cabanes per al Museu de Ripoll; però la barrina horitzontal moguda per una roda vertical devia subsistir encara el 1720, com es dedueix d'un accident que en el primer tornall de l'arquet, la tarda del 7 de juliol, va patir la filla del comandant militar de la vila, Don José Pacheco, a qui "lo ferro rodant li ha llevat lo peu més amunt del clavià tot en rodó", segons relata el Dr. Joseph Tutllo.¹⁵

Eudald Graells ha comptat dotze establiments d'aquesta mena entre 1632 i 1672. I sens dubte va ser gràcies a aquest avantatge tècnic que la Diputació del General va encarregar a dos mestres canoners de Ripoll la fabricació amb una certa urgència de 800 canons de mosquet davant el conflicte de 1640.

En els exemplars de luxe del segle XVI i XVII, l'exterior del canó s'esmolava amb perfils diferents i s'ornamentava cisellat amb burí, mentre que al segle XVIII es feia amb la tècnica del damasquinat.

Els encepadors, en darrer lloc del procés però no pas en importància comercial, tenien per objectiu muntar el canó i el pany en la caixa o cep. Ells eren els responsables de les belles decoracions en fusta i metalls que han estat objecte d'admiració i estudi per part de col·leccionistes i historiadors de l'art.¹⁶ En els censos d'armers ripollesos els encepadors són minoria, en part perquè sobretot al llarg del segle XVIII les armes es muntaven a Barcelona. Diverses famílies ripolleses s'havien especialitzat com a encepadors, però tenien tendència a enviar els seus membres a la capital catalana, per raons comercials.

A partir de 1714 la fabricació d'armes quedava condicionada a la producció amb destí al

“servicio del Rey”, i es contractaven les comandes amb plecs de subhasta per l'intendent general del Principat de Catalunya (els anomenats *asientos*). Ripoll va seguir essent un “centre de producció”, tot i que el muntatge de les armes moltes vegades depenia de Barcelona, i concursava en els *asientos* que no depenien de les Reales Fábricas de Placencia i Oviedo. Per tant gaudien d'una certa llibertat per assumir encàrrecs per a oficials comissionats que demanessin armes particulars, com les de la *Guardia de Corps* del rei que trobem en la col·lecció d'Andrés Barnes, on podem veure canons marcats amb el punxó d'Eudald Camps, c.1750, o l'exemplar de la col·lecció Robert E. Brooker, amb pany d'Eudald Masdeu, de prop de 1760.

El 1773, arran de l'anomenat *pleito de las armas falsas*, es van suspendre els *asientos* a la fàbrica de Catalunya –que afectava especialment els canoners i panyetaires ripollesos–, i encara que la sentència de 1782 absolia els acusats de frau, no hi va tornar a haver adjudicació d'*asientos* a les fàbriques catalanes.¹⁷

La fi de la fàbrica d'armes

La desaparició dels concursos de proveïment estatal va disminuir notablement la demanda a partir de 1782. Però trobem altres motius de decaïment de la indústria en correlació amb els que havien estat factors de localització que hem esmentat més amunt:

- La decadència dels meners de ferro. Francisco de Zamora el 1787 en proporciona un testimoni indirecte però significatiu quan apunta que els minaires que extreuen carbó de pedra a Surroca havien estat abans meners on jaciments de ferro.
- L'exhauriment dels boscos. A principi del segle xx Ramon Casanova, continuador d'una família fargaire de Campdevàrol, qualificava el carboneig destinat a les fargues com l'autèntic incendi mític dels Pirineus; el testimoni dels intendants de la marina sobre l'aprofitament dels boscos de la zona corrobora la percepció de desforestació tot al llarg del segle XVIII.
- L'aprofitament només parcial del carbó de pedra descobert a Surroca i Ogassa i explotat a partir de 1761; tenim notícies que es va aplicar amb èxit al ram de la claveteria, però no pas a les fargues ni a les botigues d'armes:¹⁸ Manuel Galadies, el 1833, va deixar escrit “el caserío [de Ripoll], construido de cal y canto, es bastante bueno, mas su aspecto suele ser poco agradable, lo que proviene en parte del pesado humo del carbón de piedra, que se emplea en las oficinas de clavazón”.¹⁹ A falta d'estudis més detallats, ens limitem a apuntar que la documentació constata l'increment de productes defectuosos (especialment canons) a final del segle XVIII, que en alguns pics arriben al 30% de la producció.²⁰ És imputable a algun canvi en les matèries primeres, en els comburents o en el mètode de treball?
- Distanciament dels armers. Després del punt de màxima producció ripollesa, i en especial a partir del plet de les armes falses de 1761, es detecta una estratègia de diversificació en les famílies d'especialistes. D'una banda ja hem apuntat que algunes havien optat per instal·lar algun membre a la zona de Barcelona, que pogués atendre i servir de pont a l'adjudicació i distribució de les comandes (*asientos* i particulars); de l'altra, més radical, va consistir en el canvi d'orientació en l'activitat manufacturera. El cas més reeixit i famós és el

gravador de punxons i tipus d'impremta Eudald Paradell; però tinguem en compte que gravadors com Celestí Sadurní o Eudald Canivell, establerts a Barcelona, comparteixen aquest mateix origen armer ripollès.

Davant aquest panorama convé insistir que l'existència de la frontera –millor les fronteres, no tan sols les estatals sinó també les que eren conseqüència de divisions administratives, fiscals o eclesiàstiques– conforma un cúmul de circumstàncies ambigües. La frontera es fonamenta en l'estratègia de crear una solidaritat interna (i per contrast una oposició externa); però precisament pel seu caràcter liminar també suposa una font d'oportunitats i de transgressions. Com ha posat en relleu darrerament en diversos estudis Òscar Jané, la frontera entre França i Espanya del segle XVII al XIX és més un projecte en construcció que un *limes* efectiu.²¹ La ratlla que es traça de nou el 1659 i el 1866, i sobretot els territoris que l'envolten, poc o molt fidels a tradicions organitzatives que aquesta mateixa ratlla pretén tornar obsoletes, segueix sent una zona permeable durant molt de temps. Només excepcionalment deixa de ser-ho. En síntesi, i procurant mantenir la simetria amb els punts que han guiat l'exposició més amunt, veiem que l'existència d'aquesta darrera frontera ha tingut especial incidència en dos aspectes dels quatre que hem apuntat més amunt:

- Al llarg del segle XVII els observadors i les autoritats catalanes reiteraven les opinions i les disposicions proteccionistes en el sentit de gravar el ferro que sortia del Principat i Comtats “dende la farga” i obstaculitzar l'entrada de productes elaborats; en canvi, ja a partir de les darreres dècades del segle el trànsit es caracteritza per l'entrada de ferro i d'acer de producció forana, molt sovint de contraban, com en el cas del procedent de Conflent durant la construcció de Montlluís. D'aquí que a Ripoll fos efectiu el càrrec d'alguatzir del contraban, ja en la segona meitat del segle XVII.²²

- Quant al factor humà, convé recordar que en la primera generació dels pedrenyalers documentats (entorn de 1570-1590) comptem nombrosos mestres gascons, francesos, llenguadocians... Aquesta presència coincideix amb l'aparició del pany de transició. És una hipòtesi raonable plantejar si la innovació tècnica va ser afavorida per aquests especialistes forans. Sembla que els Deop o els Portusach (nissagues reconegudes d'armers) en les seves respectives històries familiars s'atribuïen aportacions d'aquesta mena. Estaríem davant d'una situació de difusionisme tècnic anàleg al que trobem a la farga de Planoles en la dècada de 1620, quan la propietat es transfereix per raons familiars dels Santmiquel als Travy, de procedència genovesa, i aquest canvi acompanya l'aparició de les trompes hidropneumàtiques a la regió. Convé reconèixer que en moltes ocasions, efectivament, inventaven “ells”.

La Guerra Gran, especialment la incursió de 1794, va suposar una novetat en les estratègies bèl·liques. Per primera vegada les fàbriques d'armes (anomenades genèricament *forges* en els informes francesos) van constituir un objectiu militar explícit. No tan sols a Ripoll: pensem en la foneria de projectils de Sant Llorenç de la Muga, a l'Alt Empordà. Les tropes franceses havien ocupat intermitentment el territori ripollès els anys precedents, el 1653, 1654-1660, 1668-1690, 1694-1697, 1711, 1713, 1719-1720..., en la documentació conservada d'aquestes ocasions no trobem cap referència específica a l'activitat dels armers.

L'entrada de l'any 1653 va provocar una carta del Dr. Joseph Taurinyà adreçada a un canonge de Barcelona en què detalla les malvestats comeses per les tropes ocupants. Aquesta carta va ser traduïda (i probablement manipulada) perquè l'editor sevillà Juan Gómez de Blas la pogués publicar com una obra de propaganda antifrancesa i procastellana. De les dades estrictament ripolleses podem retenir la capitulació i la sortida de la guarnició espanyola (una quarantena de soldats), acompanyada de les famílies significades en el bàndol hispànic: els Catllar, els Solanell, els Tord i els Vasià, tots membres de la petita noblesa (donzells) o aspirants a la ciutadania honrada; el robatori de les esglésies, un ball amb disfresses eclesiàstiques a la plaça i el sacrilegi comès contra la custòdia del Santíssim; el saqueig general de la vila; i finalment la violació de dones i donzelles en espais públics. L'aparat propagandístic es dispara contra el suposat calvinisme de les tropes franceses i contra les brutalitats, d'altra banda tristament habituals, comeses en una plaça adquirida per dret de conquesta, faltant als termes de la capitulació... Però ni una paraula a propòsit de malmenar, ocupar, robar, segrestar o compondre les persones dels armers ni les seves instal·lacions.²³ En el període entre 1654 i 1660 en què Ripoll és de França només n'hem sabut trobar una notícia descontextualitzada: el 18 de gener de 1656 va morir "passat per les armes" el panyetaire Climent Reynal, sense que en coneguem les circumstàncies.²⁴ Encara més: l'any 1719, un testimoni ocular apunta: "Als 22 [de setembre de 1719] vingueren deu càrregas de fusils de Fransa, pera armar molta gent del Regiment de Brunet, que tenia lo cortel en Vallfogona."²⁵ És a dir, no van aprofitar ni poc ni gaire la infraestructura armera del país; però tampoc no hi van atemptar.

En qualsevol cas, les molèsties de les guerres amb França no varen ser majors que les que va provocar la presència de les tropes espanyoles: si el 1653 havien abandonat Ripoll els partidaris hispànics, el 1667 s'executen i segresten els béns dels que havien marxat a França el 1660. El 1698 una delegació de la Reial Audiència encapçalada pel jutge Güell va fer fugir de la vila molts sacerdots i civils per temor de les represàlies de ser denunciats com a contraris a l'abat durant l'erecció de consolat que es va produir aprofitant l'ocupació francesa de 1694-1697.

Després de la capitulació de Barcelona el 1714, la vila de Ripoll, malgrat haver estat obertament austriacista, va ser autoritzada a continuar fabricant armes. De ben segur que per la publicació de l'edicte es va escoltar l'abat Fèlix de Vilaplana, senyor jurisdiccional de la població i destacat felipista, que va aconseguir mantenir la vila sense ajuntament. Ja hem comentat més amunt com la producció ripollesa a partir d'aquesta data en gran part va ser adreçada a l'exèrcit del rei –fins al plet de les armes falses de 1761-1782. La *Geografía moderna* de l'any 1779 apuntava: "la mayor parte de los vecinos se ocupan en hacer clavos, armas para el Real Servicio y tornos para barrenar cañones." Alguns documents parlen de la Real Fábrica de Armas de Ripoll amb residència d'un oficial que en supervisava la producció. Després del plet, un informe de l'alcaldia de 1786 a petició del corregidor de Camprodon insisteix en la capacitat de la vila per fabricar 300 fusells setmanals.²⁶ Una obra d'abast molt més general, com la cinquena edició del *Diccionario Geográfico Universal*, revisada per Antoni [de Campmany] Montpalau, publicada a Madrid el 1793, encara descriu Ripoll

com "un pueblo muy industrioso, principalmente en los ramos de clavazón y armas de fuego".

Repetim, doncs, que l'entrada dels francesos el 1794 va suposar una ruptura amanida d'horror i de pànic. Es tractava de l'exèrcit de la Convenció, un acarament amb les tropes sorgides de la Revolució i la nació regicida, i l'imaginari col·lectiu espanyol es convocava per demonitzar-les. L'arxiver mossèn Segimon Cunill va transcriure unes notes d'un convent vigatà que reflecteixen l'estat d'ànim:

"Día 15 de junio de 1794. Siendo Guardián Fr Pedro Mártir de Barcelona entraron 10.000 franceses y saquearon a Camprodón, San Juan y Ripoll. Espantados todos estos pueblos con tales tropelías, se escaparon los que pudieron. Los monges de Ripoll bajaron todos los papeles de su archivo, y la Hurna de plata del Monumento a este Convento [dels Caputxins de Vic]; y temerosos haún (como toda la ciudad de Vich), los llevaron a Barcelona."²⁷ Una altra nota, en el llibre d'òbits de l'església de Sant Pere de Ripoll, avui desaparegut però que va poder transcriure Tomàs Ragner, resulta encara més il·lustrativa del nostre tema: "En lo dia onse de juny de 1794 después de aver robat y desolat los Francesos los pobles de la Ball de Ribas y Camprodon per espay de uns sinch dies, entraren furiosament an numerós exèrcit que se apoderà de st. Joan les Abbas. y Ripoll a pesar dels somatens qe los anàban detenint; estigueren detinguts en Ripoll vuit dies ab los qe. robaren, cremaren los mas Casadesús, Baups, dos casetas del Curós, Carola, Caseta de Casadesús, mataren set individuos de Ripoll, desfiguraren molts altars e Imatges, cremaren despadesaren alguns ornamentos q. se estaban detinguts en la Igl. perroquial per no esser de valor, llansaren y capularen várias Relíquias de S[antíssim] S[agrament] qe inadvertidamente nos dexàrem sens amagar y finalmente dexaren las casas del tot assoladas, las fàbricas destruhidas y partiren en lo die 14 17 del mateix mes y any."²⁸

El *Mercurio de España* del mateix mes de juny fa un report de la intervenció dels sometents que varen provar d'impedir l'entrada dels francesos a la vall del Ter; i la notícia del cas va arribar fins i tot a la *Gazeta de México*, que quatre mesos més tard es va fer ressò del comportament dels sometents i de les atrocitats dels francesos en el seu número de l'11 d'octubre.

Els relats de la banda francesa no deixen lloc a dubte. De bon antuvi sembla que Dagobert ja havia previst atacar "les riches fabriques d'armes de Ripoll" des de la Cerdanya, segons explica J. N. Fernel en les *Campagnes de la Révolution Française dans les Pyrénées Orientales 1793-1794-1795*, París, 1851, p. 122-123 i 178. Però l'atac no es donà fins al 23 prairial de l'any II (11 de juny de 1794) per François Amadée Doppet al front del batalló dels Al·lòbriges, tal com apareix en el calendari de Carnot: "Les français se rendent maîtres de Ripoll et détruisent ses forges", *Campagne des Français depuis le 8 septembre 1793*. París any IV de la República, o una versió alternativa igualment breu, que retrobem repetida en nombroses relacions posteriors: "Prise de vive force, et destruction des Forges de Ripoll", *Exploits des Français*, Bâle: 1796.

Pot ben ser que la importància de la indústria ripollesa hagués estat exagerada per la banda francesa; però és innegable reconèixer que la producció armera havia estat elegida

com a objectiu i va ser un punt fort en la narració dels fets. Tanmateix convé insistir que l'entrada dels espanyols no garantia tampoc gaire més seguretat per als ripollesos. El mateix Raguer ho recull en un altre document de la mateixa sèrie anterior, on es relata la mort del cuiner del monestir: [dia 20 de juny de 1794] "En la escala de la camareria del monestir guardava dit Joan (que era coch) no pujassen los soldats españols a robar lo poch avían deixat los francesos, y volent-los repèndrer, luego lo degollaren, y al instant fou portat a enterrar en lo cementiri de St. Pere."²⁹

No coneixem l'abast exacte del daltabaix de 1794. En el *Censo de la riqueza territorial e industrial de España en el año de 1799* (Madrid, 1803) les apreciacions són que "[e]n la villa de Ripoll de este Corregimiento [Vic] hay un considerable número de armeros, que construyen semanalmente 125 fusiles con sus bayonetas para el ejército".

També la publicació oficial *Estado militar de España. Año 1799*, impresa en la Imprenta Real, confirma encara les [reials] fàbriques a la pàgina 63: "De armas blancas en Toledo. De fusiles en Oviedo, Plasencia y Ripoll."

L'activitat armera de Ripoll havia resultat, doncs, afeblida pels factors citats més amunt i per la competència de les Reales Fàbriques d'Oviedo i de Plasencia. Però la decadència definitiva arribarà en la successió d'episodis posteriors, no pas tots relacionats amb la frontera.

El maig de 1801es va fer pública la contracta per recompondre les armes de l'exèrcit a favor de Ripoll –no pas per fabricar-les!–.³⁰ El 1809, a les portes de la Guerra de la Independència, l'alcaldia repetia les dades de l'informe de 1786. De fet, els armers ripollesos varen rebre un encàrrec de 1.000 fusells per part del capità general de Catalunya, 117 dels quals va reclamar com a *recto* a mitjan gener; una setmana més tard s'emet a Sevilla la Real Orden de 23 de gener de concentrar els canoners en la fàbrica que es vol construir en aquella capital, i es transmet comunicat a la Junta de Tarragona per aconseguir-ho. A principi de febrer Tomàs de Veri, vocal comissionat de la Junta a Tarragona, informa de les mesures que ha pres: remetre un tinent coronel a Ripoll per "quadriplicar" la producció de canons i sol·licitar el trasllat d'armers (canoners, bàsicament) a Sevilla. No coneixem els detalls de tot aquest tràfec. Només notícies esparses: sabem que un membre de la família Portusach es va oferir a construir tornalls de barrinar canons prop de Sevilla (abans de 1810) i que es va arxivar; que només quatre dels armers ripollesos es van presentar disposats a traslladar-se a Sevilla... Documentació incompleta i dispersa entre els volums administratius de l'ajuntament de Ripoll que han arribat fins a nosaltres i els expedients del Arquivo Histórico Nacional.

Però el cop definitiu va venir el 1833 i els anys immediats. Breument: davant dels moviments previs a l'esclat de la primera Guerra Carlina, les autoritats ja deixaven veure la necessitat de tornar a transferir, ara a Barcelona, els armers que quedaven a Ripoll. En carta d'Eudald Mirapeix de 30 de desembre de 1833 tenim un testimoni evident de la recepció d'aquestes intencions a la vila.³¹ El 1835 els soldats de tropa insubordinats del batalló de tiradors d'Isabel II assalten el monestir de Ripoll i desapareix així l'autoritat que havia organitzat el treball al llarg dels darrers tres segles, fora del curt lapse d'ocupació carlista el

1837. El 27 de maig de 1839 les tropes carlistes del comte d'Espanya conquereixen i saquegen Ripoll i s'enduen la majoria de la població presonera a Berga i deixen la vila abandonada i sense cap mena d'indústria, segons ens fan saber els crònistes de l'època.³² En fi, iniciada la desamortització de les propietats de l'exmonestir a partir de 1840, desapareixen els béns i els drets que havien permès la creació i el desenvolupament de les branques de la manufactura siderúrgica ripollesa. I tot això coincideix amb la introducció de nous paràmetres econòmics i productius a la zona, especialment a l'entorn de la nova fabricació industrial de filatura i tèxtil.

Conclusió

Amb la fabricació d'armes de Ripoll hem assistit des de fa anys a un procés de *patrimonialització cultural* d'una indústria desapareguda, que s'ha orientat principalment als productes. Però tant el naixement com les etapes d'organització i en fi la mateixa desaparició del teixit productiu han estat sovint objecte de relats molt simplificadors. Com hem vist, en concret la desaparició d'aquella activitat no és imputable només a la proximitat de la frontera, sinó que hi concorren també importants factors tècnics, estructurals i infraestructurals. I convé recordar, a més, que no hi ha una homologia estricta entre les escales objecte dels relats històrics: en l'àmbit local el pes dels elements *micro* tenen una proporció inversa al de les construccions narratives que es pretenen generals. No hem aconseguit aplegar totes les notícies (ni hem parlat de la producció de complements, pólvora ni projectils de què tenim notícia en aquesta zona); però amb la mostra de dades que hem ordenat esperem no haver errat el tret ni haver actuat desconsideradament, sinó indicar un camí que caldria continuar. Malgrat ser de Ripoll, hem de tirar procurant engaltar amb cura.

NOTES

- 1- Podeu resseguir una anàlisi actualitzada de la història d'aquest museu en el treball d'Oriol Beltran i Costa *El temps i els objectes: memòria del museu de Ripoll*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2005. Especialment p. 122-125, 148-160 i 208-210.
- 2- Joan Amades *Folklore de Catalunya, II: cançoner*. Barcelona: Selecta, 1982, núm. 3119.
- 3- Existeix el llibre catàleg de l'exposició, coordinat per Florenci Crivillé *Armes de Ripoll*. Girona: Fundació Caixa de Girona, 2003.
- 4- Les llistes publicades fins ara apareixen a Eudald Graells *Les armes de foc de Ripoll*. Ripoll: Maideu, 1983, i P. Martí; X. Sala. i J. L. Calvó *Pistoles, trabucs i pedrenyals: la producció d'armes portàtils de foc a Catalunya de 1462 a 1869*. S.I. autors-editors, 1995, esp. p. 163 i s. "Índex onomàstic d'armers catalans".
- 5- Miquel Pelegrí *Cobles a la mort de l'Escuder*. Barcelona: Joan Amorós, 1573.
- 6- Lluís M. Soler i Terol *Perot Rocaguinarda: història d'aquèst bandoler*. Manresa: impremta de Sant Josep, 1909. Vegeu-ne especialment els cap. xvii i xxxiv.
- 7- Lluís Orriols i Monset *Manuscrits del bé i del mal*. Barcelona: Dalmau, 1993, p. 211-216. Val a dir que anys més tard el retrobem a Ripoll i que fins i tot i ocupà l'ofici d'almoïner el 1638, i va morir-hi el 1653. Un document de l'any 1650 el qualifica de dement, però l'episodi potser respon a la reacció contra la reforma val-lisoletana que s'intentava en el monestir català.

- 8- Orlau i Llampilas *Pro fratre Francisco Solanell Monacho et Eleemosinario* [sic] *Monasterij Riupulli, Ordinis Sancti Benedicti, reo in carceribus Regijs capto: Brevis luridica Resolutio*. Sl. Sd. Francesc de Solanell va morir l'estiu de 1662 a Cerdanya i va ser enterrat al monestir de Ripoll, segons consta en el llibre d'òbits.
- 9- ACRI núm. 747. Nota de Tomàs Raguer s.v. *morts de desgràcia*, transcripció del llibre d'òbits parroquial.
- 10- Albert García Espuche *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña 1550-1640*. Madrid: Alianza Editorial, 1998. En especial, els apartats 2.7.3 i 6.1.
- 11- Arxiu Comarcal de Ripoll (ACRI) – antic Arxiu de Sant Pere sig. p. núm. 85.
- 12- Podeu veure un repàs sumari a les condicions de vida i habitatge dels treballadors del ferro ripollès preindustrial a Jordi Mascarella i Rovira, "L'habitatge obrer dins un context de producció a domicili: Ripoll", dins Gràcia Dorel-Ferré (dir.) *Habitatge obrer i colònies industrials a la península ibèrica*. Barcelona: Museu de la Ciència i de la Tècnica, 2008. p. 17-23.
- 13- ACRI, antic Arxiu de Sant Pere D14, *passim*.
- 14- ACRI notari Pont, sig. k24, f. 16.
- 15- ACRI, F4 f. 30r.
- 16- Encara recentment Jaume Vilalta ha recollit en quatre volums una bona col·lecció de fotografies detalladíssimes d'armes ripolleses.
- 17- Juan L. Calvó "Armamento de las tropas de la Casa Real, 1788-1931" (41) Apéndice 1º - Producción anterior a 1788" Madrid. En línia [consultat l'agost 2013].
- 18- Julio Gómez-Alba *La cuenca carbonífera de Surroca-Ogassa (Ripollès, Cataluña, España)*. Barcelona: Museu de Ciències Naturals, Monografies núm. 4, 2007; i S. Coll i Sudria *El carbón en España, 1770-1961: Una historia económica*. Madrid: Turner, 1987.
- 19- [Sociedad de literatos] *Diccionario Geográfico* [sic] *Universal, dedicado a la Reina Nuestra Señora*, Tom VIII, Barcelona: José Torner, 1833, p. 197b.
- 20- ACRI- documents de la casa Jordana, *passim*.
- 21- Vegeu *Catalunya i França al segle XVII: identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*. Catarroja-Barcelona: Afers, 2000. *La identitat de la frontera pirinenca*. Girona: Diputació, 2008.
- 22- Òscar Jané *La identitat...* (nota anterior), p. 67-71.
- 23- Eric Ettinghausen *La guerra dels segadors a través de la premsa de l'època*. Barcelona: Curial, 1985, 4 vol., 1993. No hi publica la carta de Taurinyà, però sí les 204 i 205 que es refereixen al mateix esdeveniment.
- 24- ACRI núm. 716 - Llibre d'òbits, f. 73r.
- 25- ACRI F4 – notes Tutllo, f. 26v.
- 26- Les dues darreres referències són extretes de Francesc Ferrer I Gironès *L'economia catalana del set-cents a les comarques gironines*. Girona: Cambra de Comerç, 1989, p. 112-115.
- 27- Segimon Cunill (ed.) "Nota inèdita" dins *Gazeta de Vich* de 15 de febrer de 1927.
- 28- ACRI, núm. 746. Notes alfabètiques de Tomàs Raguer, s. v. *Guerra*. Extret del llibre d'òbits de l'Arxiu Parroquial, desaparegut el 1936.
- 29- ACRI, núm. 746. Nota de Tomàs Raguer extreta del llibre d'Òbits de l'Arxiu Parroquial (vegeu nota anterior).
- 30- ACRI, antic Arxiu de Sant Pere, sig. I, carpeta XIX, plec VIII.
- 31- ACRI antic Arxiu de Sant Pere, casa Jordana, sig. g.
- 32- Vegeu en síntesi Eudald Mirapeix i Illa. *Crònica de la villa y monasterio de Ripoll* [ed. d'Antoni Llagostera]. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals, 2010, esp. p. 257; i Josep M. Pellicer, *Santa María del monasterio de Ripoll*. Mataró: Feliciano Horta, 1888, p. 251-266.